

עמנואל ולרשטיין

משברים מבניים של הקפיטליזם

המונח 'משבר' מילא תפקיד מרכזי בדיונים פוליטיים רבים במשך שנות השבעים של המאה הקודמת, למרות המגוון הרחב של הגדרותיו. לקראת סוף המאה הוחלף ה'משבר' במידה רבה במונח אחר, אופטימי יותר, 'גלובליזציה'. יחד עם זאת, מאז 2008 התקדרה שוב נימת הדיון ועימה שב והגיח ה'משבר'. השימוש בו, מכל מקום, נותר מעורפל כשהיה, וכך שבו והתעוררו השאלות לגבי הגדרת המשבר, והסבר מקורותיו.

למן שנות הששים המאוחרות ותחילת שנות השבעים החלה ירידה במחזוריות של ההגמוניה העולמית, כמו גם במחזוריות של מערכת הכלכלה המודרנית העולמית. השנים 1945 עד 1970 בערך – תקופה שכונתה בצרפתית 'שלושים השנים הזוהרות' – ציינו את שיא ההגמוניה האמריקאית, אשר חפפה את העלייה הקונדרטיפית (Kondratieff A-upturn) ביותר שידעה הכלכלה הקפיטליסטית העולמית מעודה. הירידות היו לגמרי נורמליות, לא רק משום שלכל מערכת יש ריתמוסים מחזוריים – אלא גם הודות לאופן שבו פועל הקפיטליזם כמערכת עולמית. יש כאן שתי סוגיות מפתח: כיצד מפיקים יצרנים רווח, וכיצד מבטיחות מדינות את הסדר העולמי, שבו יצרנים יכולים להפיק רווח. הבה נעסוק בכל אחת משתי הסוגיות האלה.

הקפיטליזם הוא שיטה שתכלית קיומה היא צבירה אינסופית של הון. כדי לצבור הון, יצרנים חייבים להשיג רווח מפעולותיהם, ועניין זה מתאפשר רק אם המוצר יכול להימכר במחיר גבוה במידה ניכרת מעלות הייצור שלו. במצב של תחרות מושלמת אי אפשר להרוויח בקנה מידה שכזה: לשם כך דרוש מונופול, או לפחות כמעט-מונופול, של כוח כלכלי עולמי. המוכר יכול אז לדרוש כל מחיר, בתנאי שאינו חורג מעבר לגמישות שמאפשר הביקוש.

כל אימת שהכלכלה העולמית מתרחבת באופן משמעותי, הופכים מוצרים 'מובילים' מסוימים למוצרים מונופוליים באופן יחסי, ומהרווחים עליהם אפשר לצבור כמות גדולה של הון. הזיקות בין מוצרים כאלה יוצרות את

הבסיס לצמיחה גורפת של הכלכלה העולמית; אנו קוראים לכך שלב A של המחזוריות הקונדרטיפית. לקפיטליסטים יש בעיה: כל המונופולים מתחילים מעצמם, בשל העובדה שיצרנים חדשים עשויים להיכנס לשוק העולמי, כל כמה שמונופול נתון מוגן מהבחינה הפוליטית. מובן שהכניסה לשוק אורכת זמן, אך במוקדם או במאוחר עולה רמת התחרות, המחירים יורדים, ולכן גם הרווחים פוחתים. כאשר הרווחים על המוצרים המובילים פוחתים במידה מספקת, מפסיקה הכלכלה העולמית לצמוח ונכנסת לתקופת קיפאון – זהו שלב B של המחזוריות הקונדרטיפית.

התנאי השני לרווח קפיטליסטי הוא סוג מסוים של סדר גלובלי. מלחמות עולם אמנם יוצרות הזדמנויות ליזמים, אבל הן גורמות גם להרס עצום של הון קבוע ולהפרה משמעותית של הסחר העולמי. כפי שחזר והדגיש שומפטר, המאזן הכללי של מלחמות עולם איננו חיובי. הבטחת מצב של יציבות יחסית, הדרושה להפקת רווח, היא מתפקידו של כוח הגמוני חזק דיו כדי לכפות את עצמו על כלל המערכת העולמית. מחזוריות הגמונית היתה בדרך כלל ארוכה הרבה יותר מאשר מחזורים קונדרטיפיים:² בעולם שבו יש ריבוי של מדינות המכוננות ריבוניות, לא על נקלה תצליח אחת מהן לבסס עצמה ככוח הגמוני. הראשונות שעשו זאת היו ארצות השפלה (איחוד הפרובינציות) באמצע המאה השבע־עשרה, אחריהן באה בריטניה, באמצע המאה התשע־עשרה, ולבסוף הגיעה ארצות הברית, באמצע המאה העשרים. כל עלייה של כוח הגמוני לוותה במאבק ארוך עם הגמוניות פוטנציאליות אחרות. עד כה, המנצחת היתה תמיד אותה מדינה שהצליחה להרכיב את מכוננות הייצור היעילות והמגובות ביותר, ולאחר מכן גברה ב'מלחמת שלושים שנה' על יריבתה העיקרית. הכוח ההגמוני יכול היה אז לקבוע את הכללים לפיהם תפעל המערכת הבינלאומית, להבטיח את תפקודה הרציף, ולמקסם את צבירת ההון בעבור יוזמות ציבוריות, ובקרב האזרחים. ניתן לראות בכך כמעט־מונופול של כוח גיאופוליטי.

הבעיה של הכוח ההגמוני דומה לבעיה הניצבת בפני תעשייה מובילה: המונופול שלו מחסל את עצמו. ראשית, במקרים מסוימים צריך ההגמון להפעיל כוח צבאי כדי לשמור על הסדר. ואולם, מלחמות עולות בכסף ובחיי אדם, מה גם שיש להן השפעה שלילית על האזרחים, שגאות־הניצחון הראשונית עלולה להתאייד כאשר הם נדרשים לשלם את המחיר המאמיר של הפעולה הצבאית. מבצעים צבאיים בקנה מידה רחב הם בדרך כלל פחות יעילים מהצפוי, עובדה

2 Kondratieff A-upturn, מחזורי־על שהאומדן המקובל לאורכם הוא 40 עד 60 שנה.

שמחזקת את אלה המבקשים להתנגד להם בעתיד. שנית, אפילו אם היעילות הכלכלית של ההגמון אינה מקרטעת מיד, יעילותן של ארצות אחרות מתחילה לעלות, וגורמת להן להפגין פחות מוכנות לקבל את תכתיבי ההגמון. ההגמון נכנס לתהליך של ירידה הדרגתית יחסית לכוחות העולים. ירידה זו עשויה להיות איטית, אך באופן מהותי היא בלתי הפיכה.

מה שעשה את הרגע של 1965-1970 לראוי כליכך לציון היה החיבור בין שני סוגי שפל כלכליים אלה: סיום שלב A של המחזוריות הקונדרטיפית הרחבה ביותר מבחינה היסטורית, ותחילת הירידה של ההגמון החזק ביותר מבחינה היסטורית. אין זה מקרה שהמהפכה העולמית שהתרחשה ב-1968 (למעשה מ-1966 עד 1970) אירעה בנקודת מפנה זו, וכביטוי שלה.

הדחת השמאל הישן

המהפכה העולמית שחלה ב-1968 ציינה שפל שלישי – כזה שהתרחש רק פעם אחת בהיסטוריה של המערכת העולמית המודרנית: שקיעת התנועות המסורתיות האנטי-מערכתיות, מה שקרוי 'השמאל הישן'. השמאל הישן – שהורכב ברובו מקומוניסטים, סוציאלי-דמוקרטים ותנועות שחרור לאומיות – עלה באיטיות ובמאמץ בעיקר בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה, ובמחצית הראשונה של המאה העשרים. בתקופה זו עלה השמאל הזה ממצב של שוליות וחולשה פוליטית – נניח ב-1870 – עד למעמד של מרכזיות פוליטית וכוח משמעותי – לקראת 1950. תנועות אלה הגיעו לשיא כוחן המגיים בתקופה שבין 1945 ל-1968 – בדיוק ברגע שבו השתלבה התרחבותו יוצאת הדופן של שלב A במחזוריות הקונדרטיפית, בשיא ההגמוניה של ארצות הברית. איני חושב שהתפתחות זו היתה מקרית, אף על פי שהיא נשמעת מנוגדת לאינטואיציה. הפריחה הכלכלית העולמית הביאה את היזמים להאמין שהיעתרות לתביעותיהם החומריות של העובדים תעלה להם פחות מאשר ההפרעות לתהליך הייצור. עם הזמן גרמה הכרעה זו לעלייה במחירי הייצור – אחד הגורמים לסיומו של הכמעט-מונופול בתעשיות המובילות. ואולם, מרבית היזמים מקבלים החלטות למקסם רווחים קצרי מועד – נניח למשך השלוש שנים הקרובות – ומשאירים את העתיד לאלים.

שיקולים מקבילים השפיעו על מדיניות הכוח ההגמוני. שמירה על יציבות יחסית במערכת העולמית היתה מטרה מרכזית, אך ארצות הברית היתה צריכה לשקול את מחירה של פעילות דיכוי, לעומת מחיר ההיעתרות לתביעותיהן

של תנועות שחרור לאומיות. תחילה באי רצון, אבל אחר כך במתכוון, החלה וושינגטון לחייב 'דה-קולוניזציה' מבוקרת, שבהשפעתה הגיעו תנועות שחרור אלה לשלטון. וכך, באמצע שנות הששים ניתן היה לומר שתנועות השמאל הישן השיגו, לפחות על הנייר, את מטרתן ההיסטורית, היינו כיבוש הכוח המדיני כמעט בכל מקום. 1. מפלגות קומוניסטיות שלטו בשליש מן העולם. 2. מפלגות סוציאלי-דמוקרטיות היו בשלטון, או היוו חלופה לשלטון, בשליש אחר של העולם: העולם הפאן-אירופי; בנוסף לכך, עקרון מדינת הרווחה של המפלגות הסוציאלי-דמוקרטיות התקבל והוצא לפועל אצל מתנגדיהן השמרנים. 3. תנועות שחרור לאומיות עלו לשלטון ברוב המושבות לשעבר, וכך אירע גם לתנועות פופוליסטיות באמריקה הלטינית. מומחים ופעילים רבים מבקרים כיום את התנהלותן של תנועות אלה, אבל פרשנות זאת שוכחת את הפחד שהציף בשעתו את השכבות העשירות והשמרניות של העולם, מפני מה שנראה בעיניהן כעוצמה הרסנית של שווינויות בעלת כוח שלטוני.

המהפכה העולמית של 1968 שינתה כל זאת. שלוש תימות בלטו בהתקוממויות המרובות: הראשונה היתה התפשטותו הרחבה מדי ופגיעותו של כוחה ההגמוני של ארצות הברית – מתקפת ה-TET בווייטנאם נחשבה לבשורת המוות של הפעילויות הצבאיות האמריקאיות. המהפכנים תקפו גם את התפקיד שמילאה ברית המועצות, אותה ראו כשותפה בקונויית ההגמוניה של ארצות הברית – הרגשה שגברה לפחות מאז 1956. התימה השנייה היתה כישלונן של תנועות השמאל הישן בקיום הבטחותיהן ההיסטוריות. כל שלושת הגוונים של השמאל הישן התבססו על מה שנקרא "האסטרטגיה הדרו-שלבית" – תפיסת השלטון הפוליטי תחילה, ואחר כך שינוי העולם. למעשה, המיליטנטים של 1968 אמרו לשמאל הישן: "תפסתם את השלטון הפוליטי, אבל לא שיניתם את העולם. אם רוצים לשנות את העולם, צריך שיהיו תנועות ואסטרטגיות חדשות". רבים חשבו שמהפכת התרבות הסינית היא דגם לאפשרות כזו.

התימה השלישית היתה התעלמותו של השמאל הישן מנדכאי העולם בגלל גזעם, מגדרם, האתניות שלהם, או נטיותיהם המיניות. המיליטנטים טענו שאי אפשר עוד להשהות את תביעות השוויון, וכי מימושן של תביעות אלה מהווה חלק מן ההווה הדחוף. במובנים רבים, תנועת הכוח השחור בארצות הברית היתה פרוידיגמה.

בה בעת, המהפכה העולמית של 1968 היתה הצלחה פוליטית כבירה, וכישלון פוליטי כביר. היא נייערה כמו עוף חול, זהרה במרחבי הגלובוס, אבל עד אמצע שנות השבעים נראה כאילו דעכה כמעט בכל מקום. מה הושג

בהתפרצות סוערת זו? הליברליזם של המרכז איבד את מעמדו כאידיאולוגיה שלטת במערכת העולמית, והפך להיות חלופה אחת מני רבות; תנועות השמאל הישן נהרסו כמניעות סוג כלשהו של שינוי. ואולם ההתהדרות בניצחון של 1968 התגלתה כרדודה וכחסרת בסיס. באותה מידה, הימין העולמי שוחרר מכל קשר לליברליזם של המרכז. הוא ניצל את הקיפאון הכלכלי העולמי ואת התמוטטות השמאל הישן כדי לפתוח במתקפת-נגד, זו של הגלובליזציה הניאו-ליברלית. המטרות העיקריות היו לצמצם את כל ההישגים של השכבות הנמוכות בשלב A של המחזוריות הקונדרטיפית: לצמצם את עלויות הייצור, להרוס את מדינת הרווחה, ולהאט את קצב שקיעתה של ארצות הברית. נראה כי התפשטות הימין הגיעה לשיאה ב-1989, עם סיום השליטה הסובייטית על גרורותיה במזרח אירופה והפירוק של ברית המועצות, אשר הובילו לשיכון המנצחים של הימין.

מתקפת הימין העולמי היתה הצלחה גדולה וכישלון גדול כאחד. מה שקיים את צבירת ההון מאז שנות השבעים היה המעבר מהפקת רווח באמצעות יעילות יצרנית לרווח באמצעות תמרונים כספיים, וליתר דיוק ספקולציות. מנגנון המפתח לצורך זה היה טיפוח של צריכה באמצעות חובות כספיים. עניין זה מתרחש תמיד בשלב B של המחזוריות הקונדרטיפית; הפעם ההבדל היה בהיקף. אחרי ההתרחבות הגדולה ביותר בהיסטוריה של שלב A, הופיע הטירוף הספקולטיבי הגדול ביותר. בועות חדרו לכל המערכת העולמית – החל מחובות לאומיים של העולם השלישי והגוש הסוציאליסטי בשנות השבעים, עבור לאג"ח הזבל של החברות הגדולות בשנות השמונים, חובות של צרכנים בשנות התשעים, ועד לחובות של ממשל בוש. המערכת עברה מבועה לבועה, ועכשיו היא מנסה לנפח בועה נוספת בעזרת ערבויות בנקאיות והדפסת דולרים.

השפל שלתוכו שקע עכשיו העולם יימשך ויהיה די עמוק. הוא יהרוס את מה שנותר מאושיות היציבות הכלכלית, כלומר את תפקיד הדולר האמריקאי כעתודה מוניטרית להבטחת העושר. בעוד זה מתרחש, דאגתה המרכזית של כל ממשלה בעולם היא למנוע התקוממות של מובטלים ושל שכבות הביניים, שחסכוניותיהן והפנסיות שלהן נעלמים. ממשלות פונות כעת למדיניות של הגנה ולהדפסת כסף כאמצעי הצלה ראשון. אמצעים כאלה עשויים להפחית באופן זמני את סבלם של האנשים הפשוטים, אך קרוב לוודאי שייבאו להחרפת המצב. אנחנו נכנסים לסתימה מערכתית שממנה יהיה קשה מאוד להיחלץ. הדבר יתבטא בתנודות קיצוניות, גדלות והולכות, שיהפכו תחזיות קצרות מועד – כלכליות ופוליטיות כאחד – להשערות בעלמא. מצב זה יחריף את חששות

הציבור ואת תחושת הניכור.

יש הטוענים כי השיפור הרב במעמדה הכלכלי של אסיה – יפן, קוריאה הדרומית, טייוואן, סין, ובמידה פחותה יותר הודו – יאפשר עלייה מחדש של יוזמה קפיטליסטית באמצעות תנודה גיאוגרפית פשוטה של מיקום. זוהי עוד אשליה! העלייה היחסית של אסיה היא אמנם מציאות, אבל כזו הממשיכה לערער את המערכת הקפיטליסטית באמצעות הרחבת-יתר של חלוקת הערך העודף, ובכך היא מפחיתה, במקום להגדיל, את צבירת ההון הפרטי. התעצמותה של סין מזרזת את הגבלת הרווח המבני של הכלכלה הקפיטליסטית העולמית.

תקורות מערכתיות

בנקודה זו עלינו להביא בחשבון את המגמות הרווחות במערכת העולמית, בנבדל מהמקצבים המעגליים שלה. מעגלים אלה רווחים בסוגים רבים של מערכות, והינם חלק מהאופן שבו הן פועלות, נושמות. אבל שלבי B אינם מסתיימים לעולם בנקודה שבה החלו שלבי A הקודמים. אנו יכולים לראות בכל מגמה של עלייה משום תרומה לעקומות העולות באיטיות, כל אחת לעבר האסימפטוטה³ שלה. בכלכלה העולמית הקפיטליסטית לא קשה להבחין מהן העקומות החשובות ביותר. היות שהקפיטליזם הוא מערכת, שבה צבירה אינסופית היא העיקר, והיות שהון נצבר באמצעות עשיית רווחים בשוק, שאלת מפתח היא איך לייצר מוצרים במחירים נמוכים מאלה שבהם ניתן למוכרם. לכן עלינו לקבוע גם מה נכלל בעלויות הייצור וגם מה קובע את המחיר. מבחינה לוגית, הוצאות הייצור הן כוח אדם, תשומות ומיסוי. חלקם היחסי של כל השלושה במחירי השוק של מוצרים עולה יותר ויותר. כל זה קורה למרות המאמצים הבלתי פוסקים של בעלי ההון להוריד אותם, ולמרות השיפורים הטכנולוגיים והארגוניים שהעלו את מה שמכונה יעילות הייצור.

את העלות של כוח האדם ניתן לחלק לשלוש קטגוריות: כוח עבודה בלתי מיומן יחסית, צוותי ביניים, ומנהלים בכירים. שכר העובדים הלא מיומנים נוטה לעלות בשלבי A כתוצאה מפעילות של איגודים מקצועיים. כשהשכר גבוה מדי ליזמים מסוימים, במיוחד בתעשיות המובילות, המרפא העיקרי בשלבי B הוא העברתן לאזורים שבהם רמת השכר ההיסטורית נמוכה. אם מצב זה חוזר על עצמו גם שם, מתבצעת העברה נוספת. תנודות אלה יקרות, אבל מצליחות. מכל

3 |אסימפטוטה – קו ישר, שגרף שואף אליו, אבל לא מתלכד איתו לחלוטין, הערת המתרגמות]

מקום, בהיבט גלובאלי הורדת השכר לעולם אינה מבטלת לחלוטין את העלויות בשכר. במשך 500 שנה מיצה תהליך חוזר-ונשנה זה את המקומות שאליהם אפשר היה להעתיק את ההון. עדות לכך אפשר למצוא בתהליך המעבר מהכפר אל העיר של המערכת העולמית.

הגידול בעלותו של כוח האדם היא בראש וראשונה תוצאה של התרחבות היחידות היצרניות, דבר המחייב להגדיל את מספרם של צוותי הביניים. שנית, הסכנות הפוליטיות של התאגדויות עובדים בלתי מיומנים נענות באמצעות עיבוי של שכבת ביניים, בעלי ברית פוליטיים של השכבה השלטת ומודלים של מוביליות חברתית מבחינת הרוב הבלתי מיומן. העלייה בעלויות שכרם של המנהלים הבכירים היא תוצאה ישירה של המורכבות הגדלה במבני היזמות – אותה הפרדה המפורסמת בין בעלות לשליטה. דבר זה מאפשר למנהלים בכירים לנכס נתחים גדלים והולכים של הכנסות החברה בתור רנטה, וכך להפחית ממה שמקבלים הבעלים כרווח או כהון להשקעה מחדש. התפתחות זו היתה ספקטולארית בעשורים האחרונים.

מחירי התשומות עלו גם הם מסיבות דומות. בעלי ההון שואפים להחציץ עלויות, כלומר לא לשלם את מלוא המחיר בעבור הטיפול בפסולת רעילה, חידוש חומרי גלם או בניית תשתיות. הטלת הוצאות כאלה על גורמים חיצוניים היתה מובנת מאליה מהמאה השש-עשרה ועד שנות הששים של המאה העשרים, ולא עוררה שאלות מצד הרשויות הפוליטיות. פסולת רעילה הושלכה פשוט בשטחים ציבוריים. אלא שהעולם מיצה את השטחים הציבוריים – במקביל למעבר של כוח העבודה העולמי מן הכפר אל העיר. ההשלכות הבריאותיות והעלויות נסקו לגבהים כאלה והתקרבו הביתה במידה שיצרה ביקוש לטיהור ופיקוח סביבתי. משאבים הפכו לבעיה מרכזית, תולדה של הגידול החד באוכלוסיית העולם. שיח המחסור במקורות אנרגיה, מים, יערות, דגה ובשר הפך לרווח. גם מחירי התחבורה והתקשורת האמירו ככל שנעשו מהירים ויעילים יותר. בעבר, שילמו יזמים רק חלק קטן ממחירי התשתיות. כתוצאה מכל אלה נוצר לחץ פוליטי על ממשלות לקבל על עצמן חלק גדול יותר מהעלות של טיהור רעלים, חידוש משאבים והרחבת תשתיות. לשם כך, נאלצו ממשלות להעלות מסים ולעמוד על השתתפות עצמית של היזמים במימון העלויות, דבר שכמובן מצמצם את שוליות הרווח שלהם.

בסופו של דבר, המיסוי עלה. קיימים רבדי מיסוי רבים, כולל מיסוי פרטי באמצעות שחיתות ופשע מאורגן. המיסוי עלה ככל שטווח הפעילות הכלכלית העולמית והבירוקרטיות המדינתיות התרחבו, אולם התמריץ העיקרי לכך

נבע מהתנועות העולמיות האנטי-מערכתיות שתבעו ערכויות מדינה לחינוך, לבריאות ולפנסיה. כל אחת מתביעות אלה התרחבה גם מבחינה גיאוגרפית וגם מבחינת רמת השירותים הנתבעת. אף ממשלה כיום איננה משוחררת מן הלחץ לקיים מדינת רווחה, גם אם ברמות שירותים שונות. במשך 500 שנה, חלקן היחסי של שלוש הוצאות הייצור הללו עלה באופן עקבי במחירי השוק הריאליים של המוצרים – אמנם בהתאם לעקומת שלבי A-B. העלויות הדרמטיות ביותר התרחשו בתקופה שאחרי 1945. האם אי אפשר להעלות את מחירי המוצרים בשוק פשוט כדי להבטיח רווח ממשי? זה מה שניסו לעשות אחרי 1970, באמצעות העלאת מחירים בצריכה מוגברת שתוחזקה על-ידי חבות. הקריסה הכלכלית שבה אנו מצויים כיום אינה אלא ביטוי לגבולות גמישותו של הביקוש. כאשר כל אחד מוציא הרבה מעבר להכנסתו הממשית, מגיע רגע שבו מישוהו חייב להפסיק, ומהר מאד מרגישים כולם שעליהם לנהוג כך.

מאבקי ירושה

השילוב של שלושה אלמנטים – העוצמה של המשבר ה'נורמלי', עליית מחירי הייצור והלחץ העודף על המערכת מצד הצמיחה בכלכלה הסינית (והאסיאתית) – משמעותו שנכנסנו למשבר מבני. המערכת רחוקה מאוד משיווי משקל, והתנודות הן עצומות. מכאן ואילך נגזר עלינו לחיות בתוך פיצול של התהליך המערכתי. השאלה איננה עוד איך תתקן המערכת הקפיטליסטית את עצמה ותחדש את הזינוק קדימה, אלא מה יבוא במקום מערכת זו ואיזה סדר יעלה מתוך הכאוס. אנחנו יכולים לחשוב על תקופה זו של משבר מערכתי כזירת מאבק על המערכת שתירש את מקומה. התוצאה אולי איננה ניתנת לניבוי, אך אופיו של המאבק ברור. לפנינו אופציות אלטרנטיביות שאין לתאר את פרטיהן המוסדיים, אבל ניתן להציע את קווי המיתאר הכלליים שלהן. ביכולתנו לבחור במשותף מערכת חדשה הדומה, במהותה, לזו הנוכחית: היררכית, נצלנית ומקטבת. מערכת כזו יכולה ללבוש צורות רבות, שאחדות מהן עלולות להיות אכזריות עוד יותר מהמערכת העולמית הקפיטליסטית שבה אנו חיים כיום. לחילופין, אנו יכולים לבחור מערכת שונה לחלוטין, כזו שטרם התקיימה מעולם – מערכת דמוקרטית ושוויונית באופן יחסי. אני קורא לשתי החלופות הללו "רוח דאבוס" ו"רוח פורטו אלגרה", אם כי השמות הם חסרי חשיבות. מה שחשוב הוא לבחון את האסטרטגיות הארגוניות האפשריות של כל צד במאבק שנמשך בצורה זו או אחרת מאז 1968, ואשר אולי לא יבוא על פתרונו לפני 2050 בקירוב.

ראשית, עלינו לציין שני מאפיינים קריטיים של משבר מבני. מאחר שהתנודות קיצוניות כל־כך, קיים לחץ מועט לחזור לשיווי משקל. במהלך מחזור החיים ה'נורמלי' של המערכת, לחץ כזה היה הסיבה שבגללה התגייסויות חברתיות רחבות – מה שמכונה 'מהפכות' – היו תמיד בעלות השפעה מוגבלת. ואולם, כאשר המערכת רחוקה משיווי משקל, יכול לקרות גם ההפך – התגייסויות חברתיות קטנות יכולות להיות בעלות השלכות מרחיקות לכת, מה שתיאוריית המורכבות מכנה "אפקט הפרפר". אנחנו יכולים לכנות זאת גם הרגע שבו סוכנות פוליטית גוברת על דטרמיניזם מבני. המאפיין הקריטי השני הוא שבאף אחד משני המחנות לא תהיה קבוצה קטנה בצמרת הקובעת את כל המהלכים: "ועד פועל של המעמד השליטי" או פוליטבירו מתפקד של ההמונים המדוכאים. אפילו בקרב המחויבים למאבק על מערכת חלופית, מצויים שחקנים רבים שכל אחד מהם טוען למען דגשים שונים. שתי קבוצות המיליטנטים המודעים משני הצדדים מתקשות לשכנע את תומכיהן הפוטנציאליים הרבים באפשרות ובתועלת שבארגון מעבר. בקיצור, הכאוס של המשבר המבני משתקף גם בתצורה הבלתי מאורגנת יחסית של שני המחנות.

ב"מחנה דאבוס" יש חילוקי דעות עמוקים. יש השואפים לכונן מערכת דכאנית המרוממת את תפקידם של שליטים בעלי זכויות היתר ביחס לאזרחים כנועים. קיימת גם קבוצה שנייה המאמינה שהדרך לשליטה וזכויות יתר מעוגנת במערכת של מצוינות שתספח אליה מספר גדול של אנשי סגל הנחוצים כדי לקיים את המערכת במינימום כוח ובמקסימום שכנוע. קבוצה זו נוקטת לשון של שינוי יסודי ומשתמשת בסיסמאות שעלו מן התנועות האנטי־מערכתיות – עולם ירוק, אוטופיה רב־תרבותית, הזדמנות הישגית לכל – תוך שימור מערכת קוטבית ובלתי שוויונית. ב"מחנה פורטה אלגרה" יש פיצול מקביל. ישנן המדמים עולם מבוזר, המעדיף הקצאה רציונלית ארוכת טווח על פני צמיחה כלכלית, ומאפשר חדשנות בלי ליצור איי מומחים שאינם מחויבים לחברה כולה. קבוצה שנייה מכוונת יותר לעבר שינוי מלמעלה, בידי צוותים ומומחים; הללו מדמים מערכת מתואמת ומשולבת יותר ויותר, שוויונות פורמלית ללא חדשנות של ממש. יותר מאשר מאבק דו־צדדי פשוט למערכת חלופית, אני צופה, אפוא, מאבק משולש – האחד בין שני המחנות הגדולים, והשני בתוך כל מחנה. זהו מצב מבלבל, מבחינה מוסרית ופוליטית, ותוצאתו אינה ברורה כל עיקר.

אילו צעדים מעשיים יכול כל אחד מאיתנו לנקוט כדי לקדם תהליך זה? אין סדר יום נוסחתי אלא רק דגשים. הייתי מציב בראש הרשימה פעולות שאפשר לבצע בטווח הקצר כדי להקטין למינימום את הכאב הכרוך בהתפוררות המערכת

הנוכחית ובמעבר. אלה יכולים לכלול ניצחון בבחירות כדי להשיג יתרונות חומריים לחלשים ביותר; הגנה רבה יותר על זכויות פוליטיות ומשפטיות; אמצעים למניעת המשך השחיקה של אוצרות כדור הארץ והתנאים להישרדות קולקטיבית. ואולם, אלה כשלעצמם אינם צעדים לקראת יצירה של המערכת החלופית לה אנו זקוקים. יש צורך בדיון אינטלקטואלי רציני על הפרמטרים של סוג המערכת העולמית בה אנו מעוניינים ועל אודות אסטרטגיית המעבר. דבר זה מחייב נכונות להקשיב למי שאנחנו מזהים כבעלי רצון טוב, גם אם אין אנו שותפים לדעותיהם. ויכוח פתוח יביא לבטח לידידות רבה יותר, ואולי ימנע מאיתנו הידרדרות לאותה כיתתיות שתמיד היתה בעוכריהן של תנועות אנטי מערכתיות. לבסוף, בכל מקום אפשרי, עלינו להקים צורות ייצור חלופיות שאינן מחפצנות. כך נוכל לגלות את גבולותיהן של עוד שיטות רבות, ולהראות כי קיימות צורות אחרות להבטחת ייצור בר-קיימא שלא על יסוד תגמול המבוסס על מניע הרווח. בנוסף לכך, מאבק נגד אי-שוויון בסיסי בעולם – מין, מעמד, גזע, אתניות, דת – חייב להימצא בקדמת מחשבותינו ומעשינו. זוהי המשימה הקשה מכל, שכן איש מאיתנו אינו חף מפשע, והתרבות העולמית שירשנו נאבקה בנו. האם יש צורך לומר גם שעלינו להימנע מכל תחושה שההיסטוריה לצידינו? יש לנו במקרה הטוב סיכוי של 50-50 להצליח ליצור מערכת עולמית טובה יותר מזו שבה אנו חיים כעת. אבל 50-50 זה הרבה! עלינו לנסות לתפוס את שור המזל בקרניו, אפילו אם הוא נוטה לחמוק מאיתנו. איזה דבר מועיל יותר יכול כל אחד מאיתנו לעשות?

מאנגלית ד"ר הדרה לסר־כהן וד"ר שילה שיינברג